

појавата на оваа книга знатно ќе придонесе кон сознанијата за тоа какви се и колкави можностите во наставниот процес, пред сè, на младите генерации да им се презентираат револуционерните традиции и врз основа на нив да се воспитува и унапредува духот на

југословенскиот социјалистички патриотизам како битна компонента на марксистичкото образование и воспитување.

(Превела од српскохрватски јазик Ксенија Цидрова-Македонска).

М. ДАШИК

Д-р Александар Матковски, КРЕПОСНИШТВОТО ВО МАКЕДОНИЈА ВО ВРЕМЕТО НА ТУРСКОТО ВЛАДЕЕЊЕ, Скопје, 1978, 407

Во издание на Институтот за национална историја во Скопје деновиве излезе од печат трудот „Крепосништвото во Македонија во времето на турското владеење“ од д-р Александар Матковски, кој се состои од краток увод, шест дела, резиме на француски јазик и регистар на лични и географски имиња, со обем од 407 страници.

На самиот почеток на трудот се забележува дека уводот формално не е издвоен од текстот на првиот дел на трудот. Инаку, иако краток, уводот го воведува читателот во проблематиката што е предмет на проучувањето на трудот при што авторот се оградува од проучувањето на тимарско-спахискиот систем во целина и се задржува само на крепосните односи на релација спахија — раја — земја.

Првиот дел, со наслов „Крепосните односи во Македонија непосредно пред и по доаѓањето на Турците“ е поместен од 6 до 18 стр. Повикувајќи се на авторитетни проучувачи на средновековието, Матковски заклучува дека и пред доаѓањето на Турците во Македонија и на Балканот основната маса население била врзана за земјата и не смеела истата да ја напушта. По доаѓањето на Турци-

те на Балканот, тие всушност го продолжиле животот на феудализмот, приспособувајќи го само кон своите потреби. Натаму се зборува за основната одлика на турскиот феудализам, кој се карактеризирал со тимарскоспахискиот систем, и кој за разлика од класичната феудална хиерархија значел зависност на сите спахии од султанот, при што во нивната класа бил вклучен и голем дел од старата балканска феудална класа. До крајот на XVI век, продолжува натаму авторот, дефинитивно бил воведен тимарско-спахискиот систем и рајатизацијата на населението во Македонија, и веќе од наредниот век започнал обратниот процес — бегане на рајата од феудалните поседи и рушење на крепосничките односи.

Во вториот дел на трудот се дадени објаснувања на суштината на термините раја и бераја (19—98). Откако се осврнува на досегашните достигнувања во историографијата во објаснувањето на суштината на овие термини, авторот ги изнесува своите ставови за нив. Според него, терминот раја значи крепосник, односно лице врзано за спахијата и за земјата, независно од професијата, од верската и народносната припадност,

и независно од висината на даноците што ги плаќало, односно лицето кое било регистрирано во пописните дефтери со овој статус. Во зависност од поседите и господарите на кои им припаѓала рајата, таа била тимарска, раја на зеаметот и раја на хасот, односно најчесто бил употребуван терминот спахиска раја.

Натаму, продолжува авторот, статус на раја имало и населението со специјални задолженија, во кое се вброени, војнуци, доганџии, куреџии, јаџџии, дорвенџии, мартолози, иако тие поради своите задолженија имале олеснувања во плаќањето на давачките, па според некои автори биле сметани за привилегирани. Констатирајќи дека еден дел од населението (свободни луѓе, безземјаша, хајмани, пришлеци, левенди, гурбет тајфи и др.) во време на пописите избегнувал да биде регистриран во пописните или во другите финансиски дефтери, авторот тврди, дека иако тоа не фигурирало во дефтерите и не било закрепостено имало статус на раја, и специјални лица (закупци) со придружба оделе од село во село да им го наплатат на таквите данокот. И оној дел од населението, кое поради својот начин на живеење тешко можело да биде врзан за земјата, како Власите сточари, кои биле ослободени од даноците што ги плаќале зависните селани а плаќале филурија и имале други воени задолженија, потоа Ромите, Јуруците и скитниците, исто така имале статус на раја, заклучува авторот. Натаму е објаснета суштината на градската раја, односно лицата кои живееле во град и се занимавале со занаетчиство и тр-

говија, но биле регистрирани во пописните дефтери и се сметале за закрепостени сè до одредениот со закон рок кога им престанувал статусот раја и преминувале во бераја (шехирли).

Кон крајот на XVIII век и особено пред Танзиматот, кога крепосните односи не само што биле надживеани, туку и претставувале анахронизам, терминот раја го загубил своето основно значење на крепосник, заклучува понатаму авторот, и тој се однесувал само за немуслиманското население, а по официјалното укинување на крепосништвото, покрај за немуслиманите, се однесувал и за чифликчката раја и за слободните лица кои немале чифликајбија.

Потоа авторот се осврнува на досегашните третирања на суштината на терминот бераја, и изнесува дека според него, со овој термин е опфатено населението кое не било закрепостено. Во него спаѓале: слободни лица односно припадници на феудалната класа, на војничките редови, клерот без разлика на религија (улеми, оџи, дервиши, епископи дел од попови и калуѓери) потоа дел од градското население (трговци, занаетџии, градски пролетаријат, кои немале статус раја), селани кои имале свои слободни баштини, потоа дел од номади, власи, Јуруци, Роми, разни скитници, просјаци и луѓе без одредено место на живеење, како и оние кои имале берати т.н. бератлии. Значи, терминот бераја, заклучува натаму авторот вклучувал во себе разни општествени слоеви од најбедни до најбогати и од најпривилегирани до зајексплоатирани, без разлика на

религија, народност, давачки и класна припадност.

Во последните поднаслови од вториот дел се зборува за преминот од раја во бераја и обратно, кој бил многу сложен и тежок особено во првиот случај. Од средината на XVIII век овој процес бил малку олеснет, со тоа што по 10-годишно живеење на лицата со статус раја во град, тие преминувале во шехирли (граѓани). Што се однесува до преминот од бераја во раја, оние лица од берајата што не си ја вршеле совесно својата должност, биле деградирани на статус на раја. При тоа, и за првиот и за вториот случај авторот посочува повеќе примери.

И покрај тоа што, во поткрепа на своите ставови во врска со феудалната суштина на термините раја и бераја авторот приведува повеќе примери, ни се чини дека и натаму остануваат одредени дискутабилни проблеми, што во натамошните проучувања треба да бидат доосветлени.

Третиот дел на трудот носи наслов „Причини за бегане на рајата од феудалните поседи“ (99—135). Откако ја констатира традиционалната свртеност и носталгијата на македонскиот земјоделец кон земјата, авторот ги наведува причините што го терале да ја напушта. Како основни причини се наведени стопанските, во кои се вброени спахиските и државните даноци кои особено се зголемиле во XVII и XVIII век, потоа црковните давачки, долговите кон разните видови лихвари (вакафи, Турци, Евреи) и разни елементарни непогоди, епидемии и др. како и причините од политички карак-

тер, во кои се вброени зулуми на спахии, ајани и други градски првенци, субаши и војводи, потоа војните и востанијата (посочувајќи ги за пример големите бранови миграции по австро-турската војна, Карпошовото и Негушкото востание), како и нападите на разни ајдути, арамии, албански и др. бегови, крцалии и др. При тоа заклучува авторот, бегствата поради стопанските причини делувале во пошироки временски и просторни размери, за разлика од политичките кои биле повременни и локални, односно желбата за ослободување од угнетувањето и неправдата, и вербата дека на друго место ќе најде поподносливи услови за живот ја терале рајата да го променува своето место на живеење, иако тоа крепосното право не го дозволувало.

Во четвртиот дел на трудот се опфатени беганата на рајата од феудалните поседи и насоките на нејзиното движење (137—233). Овде се изнесени начините на преселувањата кои во почетокот биле индивидуални, а потоа групни односно колективни, потоа преселувања без и со покуќнина, преселувања од една во друга категорија земја и внатре во една категорија, што поради недостигот на работна рака било поддржувано од оние спахии кај кои се доселувала рајата за што се наведени и примери. Натаму се наведени примери за бегане на раја со специјални задолженија (дервенции, маденции, војнуци, соколари, оризари и др.).

Зборувајќи за насоките на преселувањата на рајата, авторот нагласува дека тоа најчесто биле градовите во кои била загаранти-

рана поголема лична и имотна сигурност, потоа во чифлички, банџиски и куруџиски села, во шуми и планини, во ајдути, и на крајот во соседните области на Македонија и надвор од границите на Османската империја. Напуштањето на рајата на феудалните лоседи авторот правилно го окарактеризирал како една од формите на антифеудалниот отпор, и чии широки размери ја натерале државната власт да преземе различни мерки за враќање на избеганата раја. Од друга страна, заклучува авторот, масовните миграции зборуваат за длабоката криза што ја доживувал тимарско-спахискиот систем во овој период, за чие продолбочување придонесле и самите тие. Овде сакаме да забележиме дека во насловот на четвртиот, петтиот и шестиот дел и во некои поднаслови натаму во текстот се провлекува терминот „самоволно бегање на рајата“, од што би се добило впечаток дека некои од преселувањата биле присилни а некои самоволни, што не е цел на авторот зашто тој и низ целиот труд недвосмислено зборува за самониницијативни и самоволни бегања на рајата од земјата. Всушност спахиите не само што немале право да ја истеруваат рајата од земјата, туку напротив го спречувале нејзиното бегање, што впрочем и авторот го нагласува.

Натаму авторот се задржува на односот помеѓу рајата и земјата и правото на нејзиното наследување што било регулирано со шеријатското право, и со кое била санкционирана крепосната положба на рајата. Откако потоа е објаснета улогата на пописните дефтери, чија задача била да осигу-

рат точна евиденција на населението заради собирањето на даноците, што со преселувањата било пореметувано, натаму се проследени разните економски мерки (наложување двојни даноци „чифт бозан“, „двоен ушур“, „ресми дукхан“ и др.) кои имале за цел да го отежнат напуштањето на рајата на местото на живеењето, а исто така се приведени разни олеснителни мерки за да се задржи рајата на феудалните поседи.

Во последниот дел на трудот се зборува за последиците од бегањето на рајата (333—371), кои биле негативни за постојниот тимарско-спахиски систем, но кои довеле до промена на земјишните односи, до населување на македонските градови со христијанско население од околните села познато како македонизирање на градовите што придонесло за будење и осознавање на македонската народност, и др., така што официјалното укинување на крепосништвото, всушност, значело санкционирање на положбата што настанала во XVIII век.

На крајот, од стр. 372 до 379 следи резиме на француски јазик, потоа кратенки, и регистар на лични и географски имиња и други поими.

Иако низ текстот следат кратки заклучоци по секој поднаслов, забележително е дека на крајот од текстот недостасува вообичаениот заклучок или резиме. Исто така недостасува речник на многуте зборови од турско, арапско и персиско потекло, иако тие се објаснети низ текстот. Најпосле, за поголема прецизност, можеле да бидат издвоени регистрите на личните од географските имиња.

Со оглед на проблематиката што е предмет на проучување и на фактот дека при обработката обилно се користени оригинални турски документи од битолските сичили и мухиме дефтери, трудот „Крепосништвото на Македонија

во време на турското владеење“ претставува значаен придонес не само за македонската, туку и за балканската историографија, а исто така и за ориенталистиката и исламистиката воопшто.

Милка ЗДРАВЕВА

Г. Чремошник, СТУДИЈЕ ЗА СРЕДЊОВЕКОВНУ ДИПЛОМАТИКУ И СИГИЛИОГРАФИЈУ ЈУЖНИХ СЛОВЕНА, Сарајево, 1976, 154, табл. 1—5

Авторот на книгата „Студије за средновековну дипломатику и сигилографију Јужних Словена“ е покојниот проф. Г. Чремошник. Тој бил истакнат познавач на кирилската дипломатика и сигилографија од средниот век, особено кога се зборува за надворешните особености на листините. Со своите широки истражувања и начинот на интерпретирањето на материјалот надминувал многу свои современици, специјалисти во тој домен, од европски размери.

Ракописната оставнина на проф. Чремошник, представувала увод во дипломатиката и сигилографијата. Таа опфаќала еден дел од планот на изработка на општа Југословенска дипломатика на средниот век. Бидејќи таа претставувала синтеза и највреден дел од Чремошниковите истражувања на тој план, Одделението за општествени науки при Академијата на науките и уметностите на Босна и Херцеговина, заедно со ќерката на покојниот професор д-р Ирма Чремошник, пристапиле кон изготвувањето на материјалот за печатење. Познато е дека средновековната кирилска повелба претставувала важен извор за запознавањето на материјалната култура на феудалното општество. Авторот Г.

Чремошник, поаѓајќи од едно такво гледиште осветлил многу важни прашања за надворешниот изглед на средновековните дипломи. Во уводот од оставината на проф. Чремошник е објавен планот за изработка на општа и посебна сфрагистика. Издавачите сметаат дека истиот можел да послужи како пример на добро разработена научна методологија поради неговата инструктивна вредност. Нагласено е дека проектот за дипломатика не бил детално разработен, но контурите на неговата синтеза можеле да се забележат. Така работниот наслов „Материјалот на листините“, претставувал увод или дел од уводот во дипломатиката. Композицијата на текстот по карактерот на содржината е изложена на следниот начин: 1. Увод во дипломатиката; а) Материјалот на листините; 2. Печати; а) Увод во сфрагистиката; б) Средновековни српски печати.

Проф. Г. Чремошник, благодарение на своето богато научно искуство и долга истражувачка работа, успеал детално да ги изложи дипломатските обележја на повелбите. Тој го започнува својот приказ со обработката на материјалот на листините (17—39). Во јужнословенските канцеларии од сред-